

llança á ponent lo carro de ta gloria;
puix Deu t' empeny, ¡oh Catalunya! avant.

Avant: per monts, per terra y mars no 't pares,
ja t' es petit per trono 'l Pirineu,
per esser gran avuy te despertares
á l' ombra de la Creu.

NOTES

NOTES

CANT I

1. Fallayres son los que en alguna vall pirenyca corren en fantástica filera, per los boscos y montanyes vehines, ab falles de pega ò teyes enceses, cantant corrandes y cançons á Sant Joan, la nit abans de sa festa. Vèusen aquí una, floreta que, per lo ram del cançoner catalá, aplegá en la vall de Bohí nostre sabi amich, lo degá dels excursionistes y arxiver de nostra literatura, D. Marian Aguiló:

Anirèm á cullir roses
al roser de Sant Joan,
ne farèm una enramada
als fallayres d' aquest any.
Jo me'n vaig tota soleta
per una *arboleda* avall,
quant so en mitj de l' *arboleda*
n' encontro 'l gloriós Sant Joan,
l' encontro dins una sala,
dins una sala molt gran,
les antostes son de vidre,
la sala n' es de cristall,

en el mitj d' aquella sala
 si n' hi há una font real,
 que s' hi renta los peus Cristo
 y 'l gloriós Sant Joan.
 Deu los do molts anys de vida
 als fallayres d' aquest any,
 que n' han celebrat la festa,
 la festa de Sant Joan.

La tradició de les falles se conserva també en les poblacions de marina, Tossa y Valencia, encara que en esta alteran de mala manera la costum y en aquella la paraula, dihentne *fayta*.

2. Joglars, *joculatores*, s' anomenan encara en lo Rosselló los músichs que tocan en les festes majors lo flaviol, lo tamborí y la *borassa* ò sach de gemechs.

3. La ciutat d' Elena. Elna, que rebé de Constantí lo nom de *Castrum Helena*, en recort de sa santa mare.

CANT II

1. Fada, paraula usada per nostres clássichs y viva encara á Mallorca, es sinònima dels mots coneguts, encara que paratgívol, de goja, aloja, encantada y dona d' aygua, que gastám en la Llegendenda.

2. Jonquilles: floreta de cinch fulles blanques y de cor groguench que recorda la nadala. Es verament atrevida, puix floreix al bell peu de la congesta que la abrigava ahir, sota mateix del glaç que 'l sol va aprimant y retallant y fins sovint lo forada per traure 'l cap á la llum y á la vida. La he vista vora molts estanyos; mes al peu dels Estanyols de Cadí, en son temps, sembla talment voler cobrir la terra, que deixan les neus, ab altra primavera nevada de flors d' ametller.

3. Lo *rhododendron ferrugineum*, á més del nom de boix-florit, té 'ls de boix de Nuria, boixerica, gabet y talabart. Es la flor

que embelleix més nostres Pirineus, en sa florida, endomaçant de vermell sos ayguavessos, despullats, sense compassió, dels abetars y pinedes primitives.

CANT III

1. Llisona, serpetta blanquinosa, curta y de cua esmotxada, més coneguda per lo nom de noya de serp: en lo Pallars ne diuhen vidriol, no sé si per ser trencadiça com lo vidre ò si per tenir, sens fonament, anomenada de verinosa, com' ho diu l' adagi: «picada de vidriol porta dol.»

CANT IV

1. Clot de Moixeró: No sé de què li ve 'l nom á aqueixa soliu clotada, ver niu de moixons amagat entre les branques del Cadí, que, com per abrigarla, perden aquí sa esterilitat y 's revesteixen de verdor.

No s' hi veu un palm de roca, la gespa y la florida jonça la encatífan tota y les fonts hi brollan, umplintla de murmuris y de vida.

La Font del Cristall raja més enllá, en lo més agre de la serralada, sobre Bellver: á ella 's refereix la cançó popular:

La Font del Cristall
 hi há una aygua molt clara,
 bé ho sabia jo
 de quant festejava.

2. Cadinell: montanyeta, que naix á ponent de Josa y mor en Cornellana. Es baixa, de menos roques y de més vegetació que la serra de Cadí, de que sembla un tany humil.

3. La roca del dos Hòmens Encantats. Segons la tradició, son dos caçadors empedreïts en càstich de haver perduda la missa un diumenge per seguir un isart.

4. Calma, cima planera, en castellà *meseta*.

5. Pont de Mahoma. Cresta de granit per hont s'arriba á Neto ò cim de la Malehida.

6. Sant Vallier. Nom francès del espanyol Sant Valeri, bisbe de Couserans, abans del any 1505. Diuhen que ell mateix plantá la creuheta de marbre que corona la hermosa y superba montanya de son nom.

CANT V

1. Esta tradició y la apuntada en lo cant XI sobre Sant Guillem de Combret, son populars en Vallespir. Contan, á més, que ell volia plantar sa hermita al peu de Corsaví; mes malagrahits los habitants d'aquest poble, aterraván de nit lo que ell feya de día. Llavors ne prengué comiat, dihentlos: «Pledejayres serèu, mes cap plet guanyarèu», y se'n aná á bastir la capella de Santa Magdalena, que es avuy la de Sant Guillem, ahont fent aspra penitencia, diu, que baixavan les daynes dels cims de Canigó per alimtarlo ab sa llet pura y flayrosa.

2. Trofeus de Pompeyo. Marca, Desjardins y Henry los collocan en lo més alterós del Portús. Tal volta jauhen soterrats entre 'ls fonaments de Bellaguarda.

CANT VI

1. Bacins de les encantades s'anomenan uns grans viots ò petits safareigs que hi há dintre la cova de Sirach. La gent del pahís creu que eixa cova s'embranchava antigament ab la Bastera de Vilafranca.

2. Força-Real y Pena son dos turons molt oviradors per sa posició descartada, y per estar coronats de dues *devotes*, que aixís s'anomenan en lo Rosselló los hermitatges.

En Nostra Senyora de Pena se repeteix la tradició, cantada per nostre confrare, lo Pastorellet de la Vall d'Arles, d'una noya que fugint dels moros se tirá daltabaix del cingle, sense ferse mal, per intercessió de la Verge. Per això á una de ses timberes se li diu lo Salt de la Donzella.

Pena es lo mateix que penya. Ab aqueix motiu transcribim, sense traduhirlos, eixos mots de M. Vidal en son *Guide du Roussillon*. «*C'est bien à tort que certains géographes écrivent Cases de Peine, ce qui donne une signification bien différente. La manie de franciser les noms propres du Roussillon fait souvent commetre de ces contresens.*»

3. Del mot *Campus* s'ha format Galamus.

4. Amand rey bagauda. Nostre erudit amich, mossen Parassols (*Revista Històrica*, 1.er Agost 1874), diu que 'ls bagaudes se sostingueren envers les Coves de Ribas fins que les tropes del goth Eurich s'apoderaren d'Amand, llur cabdill ò rey, que mataren en lo cim planer de Foixera, anomenat Pla d'Amand, hont se veuhen encara runes d'un fort primitiu, sens rastre de morter ni de pedra picada. ¿Quí sab si nasqué d'aquells llunyans successos la tradició popular d'haverhi en les Coves una princesa encantada? Afegeix la tradició que aquelles històriques Coves se comunican ab lo Forat de Santou, abisme esglayador que hi há á espatlles de Mongrony, en mitj d'una pineda.

5. Les Estunes son un gran banch de roca trocejat per algun terratrèmol, de quals enormes esquerdes la tradició n'ha fetes palau de les alojés. Alsíus, *Ensaig històrich de Banyolas*. Lo motiu d'aqueixa cançó lo trayèm de la sabia obra *Historia del Ampurdán*, de nostre amich Pella.

CANT VII

1. Segons l'opinió més admesa, Anníbal atravessà los Pirineus passant per Aspolla, Carbassera, Coll Tarrés, Puig Massana y per la Vall d'aquest nom baixá al Rosselló. Los pochstraginers que encara fan aquest camí l'anomenan la Carrera Vella. La Vall, que havia tingut cent focs y está avuy gayre bé despoblada, té per capçalera la superba roca de Monbram, que la senyoreja tota, y al cap d'avall lo Bosquet dels Horts, que no es pas major que la plaça de la Llotja de Perpinyá y es ple d'arbres y de cercles de rochs mal apilats, alguns verament ciclòpichs. Si es estat, ò no, un reducte cèltich ò d'altre poble primitiu, com vol Jauvert de Reart, *Bulletin de la société Philomatique de Perpignan*, 1835, no 'm toca á mi resòldreho; mes al visitar-lo l'imaginació m'hi feu veure entre les alzines y pins figures de guerrers dançant ab les armes als dits y ombres de blanques alojes baixant á esbandir sos tovallons vora les aygues del Massana.

2. Aquesta poesia está calcada sobre una senzilla tradició popular: sa resposta no es més que l'adagi aranès: *Garouna per Aran, braman. Noguera per Luz, tut duz*. ¿Será per escayença que 'l nom de Garona sia anagrama del de la Noguera?

3. La corona-de-rey: *Saxifraga*, se cria en los esqueys y petits relleixos dels cingles, com per aconhortarlos de llur esterilitat y nuesa. Ses fulles sortint de l'arrel com los raigs d'una estrella, s'aplanan á terra en forma de corona, del mitj de la qual surt l'espigó, que més que flor n'es una toya de blanques y petites, pujant fins á l'altura de dos palms. Pastors y botànichs la tenen per la reyna de les flors dels Pirineus. Una de ses especies es exclusiva dels turons de Montserrat, d'hont penja sovint escayenta y rumbosa com una arracada.

4. Planés. Henry, en la *Historia del Rosselló*, preten que l'esglesia de Planés es lo túmol d'Abhú-Neza.

CANT VIII

1. Serrabona. Desde totes les serres vehines se veu aqueix imponent edifici, que fins en lo color de la pedra, fosca de sí, que ha acabat de colrar lo temps, sembla tenir quelcom del hábit dels agustins, sos fundadors. Son atri está format de rengles de columnes de marbre roig, baixes, aparellades, cuytes y daurades pe'l sol, sostenint uns revoltos de marbre blanch d'un treball esquisit y d'un efecte mágich.

Sota 'l desert convent, al fons de la vall, hi há una antiga casa anomenada Ministrol, per ser l'habitació del ministre dels religiosos: en sos vehinats hi há un dòlmen mitj-soterrat en un camp.

2. Camelas. Montanya que té quelcom de la forma del camell, y en son enorme gep una hermita de Sant Martí, que domina tota l'encontrada.

3. La Mahut. M. Vidal creu que alguna senyora, tal volta veç-comtesa de Castellnou, haja donat á aquesta capella son nom de Mahut, Matilde.

4. Pont de Ceret. La musa popular rossellonesa li ha dedicat aquesta ben merescuda corrandá:

Ay, adeu pont de Ceret,
estás fet tot d'una arcada,
de la mar á Canigó
no te veus que una vegada.

5. Lo Palet ò Palets de Roland eran, segons Jauvert de Reart, dues taules oblongues, notables per llur uniformitat y dimensions; l'una al costat de l'altra, d'uns cinch metres d'ample, set de llarch y un y mitj de gruix. Fa tres anys, jo anava á vèureles y no trobí més que 'ls bocins, y encara tinguí que cercarlos entre les clapisses de rostos avall, com una agulla en un paller. Los troce-

jaren ab sos malls uns adoba-camins, per *amuserse* una estona.

La mateixa trista sort ha tocat á la Mastra de Roland, pedra llarga que jeya en Monner, cobrint quatre metres de terra, en lo lloch anomenat La Batalla.

Mitja hora avall dels Palets, en lo mateix ayguavés, hi há la Caixa, y á l'altra banda del Tech, sobre La Roca, la Balma del Moro. Aqueixos dos dòlmens son dels pochos que restan sencers al Rosselló.

6. La Fossa del Gegant era un monument situat al cap d'avall de la coma del mateix nom, fet de quatre pedres formant un petit quadrat. La de darrera era d'un metre y mitj, si fa ò no fa, un xich més llargues les laterals, que inclinades l'una á l'altra, feyan de paret y teulada. Davant n'hi havia un'altra, més petita y poch enfonzada á terra. Per això, per sa forma més regular y per ser de distinta pedrera, fa sospitar que hi fou afegida per algú que volgué utilisar, y resguardar en temps moderns la cova. Los altres eran grans palets afinats per la doble corrent de les aygues y del temps, vinguts de Rubió ò de Coma de Vaca, endrets que 's veuhen, Freser avall, á esquerra y dreta.

Uns pastors que vejeren un dia honrada llur barraca per senyors de Barcelona, que la dibuixaren y pamaren de tort y de través, cregueren que 's tractava d'alguna olla de diners, amagada, y per desenterrarla á llur profit y més á plaher, trocejaren les pedres y desferen sense pietat aquell monument venerable que havia donat nom á la Vall y al Puig del Gegant que la domina.

CANT X

1. Clavellinera: pedricet que surt, cosa d'un palm y mitj á cada banda de finestra, á ran del ampit, en nostres cases de poble y pagesies. Semblan les dues mans del endrèc de la casa que surten á enramarla á ella y lo carrer ab dues clavellines. Algunes de les noves cases del Vallés conservan encara la tradició de

les clavellineres; mes los dos poètics pedricos son rellevats per dos prosáychs cercles de ferro, ahont, aixó sí, s'encaixan los tests com l'anell al dit.

2. Aqueixes senzilles estovalles de lli han sobreviscut als claustres de marbre y als temples y al monestir de Canigó. En sa delicada brodadura de fil d'or, vert y violat, mossen Font, rector de Portvendres, ha sabut llegir la següent inscripció, estesa en una franja que volta l'escut del comte de Cerdanya: *Donat per la comtesa Guisla á Sant Martí de Canigó. 1018.*

CANT XI

1. Oliva: La dedicatoria d'un cant consagrat á recordar les may prou enaltides glories del bisbe Oliva, per sí mateixa se'n va envers lo eminent Prelat que governa avuy la Seu d'Ausona, que en la brillantíssima estelada de sos bisbes conta al gran Oliva com un astre de primera magnitud, puix á més d'aquesta rahó y apart de les grans dots que 'l fan digne successor del Abat de Ripoll y de Cuxá, hi há la circumstancia de que l'Excm. Sr. Morgades tracta de refer en lo possible lo monument que en Ripoll alça 'l geni de Oliva, havent lograt que 'l govern de S. M. faça cessió completa á la mitra de Vich del cenobi panteó de nostres Comtes.

2. La fossa del comte Guifre, cavada per ell mateix en la roca viva, se pot veure, gayre bé intacta, encara que buyda, al costat del campanar de Sant Martí. Diu la tradició que hi anava á passar la nit.

3. Per la descripció de la fatxada del monestir de Ripoll nos ha servit de molt la notable ressenya històrica de Pellicer, *Santa Maria de Ripoll.*

4. La maça avisadora de Sant Benet. *Es cosa certísima y la testifican cuantos monjes y monjas hay en tantas y tan diferentes*

casas de este santo Orden, que cuando se ha de morir algún religioso ó religiosa de la casa, días antes sienten un cierto rumor, como que den golpes con una mano, y le llaman maza de San Benito. Pujades, lib. VIII, cap. XXIV.

Ben segur d'aqueixa tradició monàstica es filla la popular, que havèm sentida en la plana de Vich, que resant cada dia un pare-nostre á Sant Benet, aquest avisa á son devot tres dies abans de morir ab colps misteriosos.

CANT XII

1. La Creu del Canigó. Hi há á Prada una fotografia del cim de Canigó ab la creu que no fa pas gayres anys lo dominava.

2. Los Pessons son una vintena d'hermosíssims viots y estanys de diferentes mides, que enviantse l'aygua de l'un al altre, voltan un enherbat turó, mitj abrigat de pins y *rododendron*, mirador desde hont se veuhen náixer, y allunyarse per grahons de llachs los dos rierons, que enfeixan més avall ses pures aygues. Es un rosari d'estanys unit pe'l fil d'argent del Valira oriental, que allí té son breçol, y d'allí trau les granítiques pedres *valirenques* que, en dies de quimera, sembra pe'ls camps de la Seu d'Urgell y de la Conca de Tremp.

3. Puja y baixa com les montanyes de Bagur. Comparació ò dita ampurdanesa que 's refereix á les de sorra que caminan de mica en mica transportades per la tramontana, com les de l'altra banda del Mediterrá per l'alé del Simoun.

4. Aquesta bella tradició de Sant Pere de Roda está consignada en lo llibre *Notabilium rerum diversarum*, segons copia que 'ns facilitá lo Sr. Girbal. Com duptam molt de que tinga cap fonament, nos creyèm en lo dever de manifestar que sols nos mou á publicarla son indisputable valor poètic.

5. Garí, segons mossen Font, *Histoire de Saint Michel de Cuxá*, fou abat del monestir, desde 962 fins á 1000. Es l'astre que lluheix

més en los deu segles de sa historia, duhenti per satèlits los dos sants hermitans que acompanyaren á Pere Ursèolo, Marí y Romoaldo, Joan Gradènigo, religiós de gran pietat, y Mauracenus, gendre del Dux. Sant Romoaldo, en companyia de Marí, davant Sant Miquel, vers la Torra de Sant Valentí, feu lo primer assaig de la vida hermitana que havia de convertir en orde, y en misteriosa escala del cel per molts, en los camps de Mándula, sota 'l cel encara més blau y bonich dels Apenins.

6. Albadella s'anomenava en Vich la campana de la Seu ab que abans devían tocar l'oració del matí: segons tradició es la que tocava per ella mateixa quant hi arribava Sant Bernat Calbó. Segons nota que 'ns envía nostre estimat company mossen Collell, lo canonge Ripoll, que pujá al campanar y copiá totes les inscripcions de les campanes, anomena Albadelles les que s'anomenan avuy los Felius. En la Seu de Barcelona hi há la campana Albadana.

7. Sant Vicens de Colliure, qui fou martiritzat per Daciá, en sa entrada en Catalunya, á 19 d'abril de 303.

Per guiar més bé al lector, en lo bosch de montanyes hont se descabdella esta llegenda, y per estalviar un sens fi de notes geográfiques, la havèm enriquida ab l'adjunt mapa del Pirineu catalá, fet expressament pe'l distingit D. Joseph Ricart, qui, no obstant d'haverne sortit tan ayrós, s'ha plangut de la falta de temps per posarlo al punt que volia. Al menys això tindrán que agraphirnos los vistayres é intrèpits excursionistes de nostra terra, cada dia més enamorats de ses altures, vehines del cel.

Barcelona
TIPOGRAFÍA DE GIRÓ
1886

MAPA DEL PIRINEU CATALÀ
 segons los datos mes nous
 PER JOSEPH RICART CIRALT.

Lo primer merididi es lo de Barcelona.
 Las altituts estan expresades en metres.
 M. Mont; R. Riu; P. Puig; C. Cap.

— Ferrocarril en explotació
 - - - - - Ferrocarril en construcció o projecte aprobat

□ Bisbat
 □ Plassa forta
 □ Ciutat
 ○ Poble
 ● Lloch

Escala en Kilometres. 200.000

OBRES DEL MATEIX AUTOR

	<u>Rals</u>
LA ATLÁNTIDA, poema, ab la traducció castellana per Melcior de Palau (pròxima á sortir una nova edició).	
LLEGENDA DE MONTSERRAT.	4
CANÇONS DE MONTSERRAT (segona edició).. . .	2
IDILIS Y CANTS MÍSTICHS (tercera edició). . . .	6
CARITAT, aplech de poesies estampades á favor de les víctimes dels terratrèmols (segona edició en- quadernada ab tela).	6
NERTO, traducció en prosa del poema de Mistral.	8

